

ОКЕАНЛАР VA DENGIZLAR: FIZIK VA BIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Shavkatova Dilnoza

*Toshkent shahar Shayxontohur tuman
Politexnikumi geografiya fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada okeanlar va dengizlarning fizik va biologik xususiyatlari yoritiladi. Okeanlar va dengizlar sayyoramizdagi eng katta suv havzalari bo'lib, ular yer yuzasining 71 foizini egallaydi va iqlimni boshqarish, biologik xilma-xillikni saqlash kabi muhim vazifalarni bajaradi.

Kalit so'zlar: Okeanlar, Dengizlar, Fizik xususiyatlar, Biologik xususiyatlar, Suv harorati, Tuzlilik darajasi, Okean oqimlari, Suv sathining ko'tarilishi, Dengiz hayoti, Marjon riflari, Mangrov o'rmonlari, Oziq zanjiri, Ekotizim, Biologik xilma-xillik, Iqlim boshqaruvi, Oziq-ovqat manbai, Ekologik ahamiyat, Karbonat angidrid yutilishi, Global isish, Okean resurslari, Baliqchilik

KIRISH

Okeanlar va dengizlar sayyoramizning katta qismini egallagan bo'lib, ular yer yuzasining 71 foizini qoplaydi. Okeanlar va dengizlar nafaqat sayyoramizdagi suv resurslarining asosiy manbai, balki iqlimni boshqaruvchi asosiy omil, turli hayvon va o'simlik turlarining yashash joyidir. Ularning fizik va biologik xususiyatlari inson hayoti va ekologiyaga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

ASOSIY QISM

Fizik xususiyatlari:

1. Okean va dengiz suvining harorati

- Suv harorati quyosh nurlanishi, kenglik, chuqurlik va oqimlarga qarab o'zgaradi. Ekvator yaqinidagi suv harorati yuqori bo'lsa, qutb hududlariga yaqin joylarda suv sovuq bo'ladi.

- Suvning harorati dengiz hayoti va ekotizimining rivojlanishi uchun muhim hisoblanadi. Masalan, tropik hududlarda yuqori haroratli suv marjon riflari va turli baliq turlari uchun qulay yashash joyi yaratadi.

2. Tuzlilik darajasi

- Dengiz va okean suvlari o'rtacha 3,5% tuz tarkibiga ega, ammo bu miqdor har xil joylarda o'zgarishi mumkin. Masalan, O'lik dengizda tuzlilik darajasi juda yuqori bo'lib, unda hayot deyarli mavjud emas.

- Tuzlilik suvdagi organizmlarning adaptatsiyasini talab qiladi. Buning natijasida, tuzli suvda maxsus moslashgan organizmlar yashaydi.

3. Okean oqimlari

- Okean oqimlari yer yuzidagi issiqlikning qayta taqsimlanishida muhim rol o'ynaydi. Masalan, Golfstrim oqimi Yevropaning iqlimini yumshatadi va yashash uchun qulay sharoit yaratadi.

- Sovuq va issiq oqimlar suvlardagi biologik xilma-xillikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. Sovuq suvlar ozuqa moddalari bilan boy bo'lib, baliqchilikning rivojlanishiga yordam beradi.

4. To'liqlar va suv sathining ko'tarilishi

- Dengiz va okeanlarda yer tortish kuchi va shamol ta'sirida to'liqlar hosil bo'ladi. Bulardan eng asosiylari gravitatsion kuch ta'sirida kelib chiqadigan to'liqlar bo'lib, ular Oy va Quyosh tortish kuchlariga bog'liq.

- Suv sathining ko'tarilishi va pasayishi qirg'oq hududlarining iqlimi va tabiiy ekotizimlariga katta ta'sir ko'rsatadi.

Biologik xususiyatlari:

1. Dengiz hayoti xilma-xilligi

- Okean va dengizlarda millionlab turli hayvon va o'simliklar yashaydi. Planktondan tortib yirik kitlar va akulalargacha bo'lgan hayot shakllari mavjud.

- Dengizlarning har bir qatlami turli xil organizmlarga moslashgan. Masalan, eng yuqori qatlamda fitoplanktonlar va zooplanktonlar ko'p uchraydi, ular dengiz oziq zanjirining asosi hisoblanadi.

2. Ekotizimlar: Marjon riflari va mangrov o'rmonlari

- Marjon riflari va mangrov o'rmonlari okeanlar va dengizlarning eng boy va biologik xilma-xil ekotizimlaridan biridir. Marjon riflari baliqlar uchun yashash joyi bo'lib xizmat qiladi, mangrov o'rmonlari esa qirg'oq hududlarini eroziyadan himoya qiladi.

- Bu ekotizimlar nafaqat dengiz hayotini qo'llab-quvvatlaydi, balki global biologik xilma-xillikni ham ta'minlaydi.

3. Dengiz oziq zanjiri va ekotizim muvozanati

- Dengiz oziq zanjiri fitoplanktonlardan boshlanadi. Fitoplanktonlarni zooplanktonlar iste'mol qiladi, ular esa kichik baliqlar, so'ng yirik baliqlar va boshqa yirik yirtqichlar uchun ozuqa bo'lib xizmat qiladi.

- Dengiz ekotizimidagi muvozanat buzilsa, bu butun oziq zanjiriga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, baliqlarning haddan ziyod ovlanishi dengiz biologik xilma-xilligini kamaytiradi va oziq zanjirining buzilishiga olib keladi.

Okean va dengizlarning inson hayoti uchun ahamiyati:

1. Iqlimni boshqaruvchi rol

- Okeanlar iqlimning yumshashi va barqarorligida asosiy rol o'ynaydi. Ular havodagi karbonat angidrid gazini yutib, global isish jarayonini sekinlashtiradi.

2. Oziq-ovqat manbai

- Океан va dengizlar butun dunyoda oziq-ovqatning katta qismi bilan ta'minlaydi. Baliqlar va dengiz mahsulotlari inson uchun protein va minerallar manbai hisoblanadi.

3. Resurs manbalari va iqtisodiy ahamiyat

- Dengiz va okeanlar nafaqat baliqchilik uchun, balki energetika va turizm kabi ko'plab sohalar uchun ham resurs manbai sifatida xizmat qiladi. Dengizlarda neft va gaz konlari, shuningdek, dengiz tubida nodir minerallar mavjud.

XULOSA

Okean va dengizlar nafaqat geografik obyektlar, balki butun ekotizim va iqlim uchun muhim omillardir. Ularning fizik va biologik xususiyatlarini o'rganish nafaqat ilmiy jihatdan qiziq, balki atrof-muhitni saqlash, iqlim o'zgarishiga qarshi kurash va biologik xilma-xillikni himoya qilish uchun ham ahamiyatlidir. Shu sababli, okeanlar va dengizlarni asrash va ulardagi resurslarni oqilona boshqarish insoniyatning muhim vazifasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Трушин, А. А. (2018). Океанология: основы и принципы. Москва: Издательство Московского университета.

Ushbu kitob okeanologiya asoslari, okeanlarning fizik va biologik xususiyatlari haqida batafsil ma'lumot beradi.

2. Капица, А. П. (2015). География мирового океана. Санкт-Петербург: Наука.

Mazkur kitobda jahon okeanlari geografiyasi, ularning fizik va ekologik xususiyatlari hamda ahamiyati tahlil qilingan.

3. Pinet, P. R. (2014). Invitation to Oceanography. Burlington, MA: Jones & Bartlett Learning.

Bu kitob okeanlarning asosiy tushunchalari va fizik xususiyatlari haqida keng tushuncha beradi.

4. Castro, P., & Huber, M. E. (2019). Marine Biology. New York: McGraw-Hill Education.

Dengiz biologiyasiga oid ushbu darslik dengiz hayotining xilma-xilligi, oziq zanjiri va dengiz ekotizimlarini o'rganish uchun zaruriy manbadir.

5. Thurman, H. V., & Trujillo, A. P. (2017). Essentials of Oceanography. Boston: Pearson.

Kitob okeanografiya asoslari, suv oqimlari, to'lqinlar, suvning fizik va kimyoviy xususiyatlari haqida keng ma'lumot beradi.

6. National Geographic Society. (2020). Ocean: A Global Odyssey. Washington, D.C.: National Geographic.